

Het huis op nummer 34 dat te veel zag

Ze heeft Den Bosch 67 jaar gemeden. Te pijnlijk: in 1942 belden geüniformeerde mannen bij haar Joodse familie aan. Izak, Sophia en hun Max zagen Boterweg 34 niet meer terug. Voor het eerst bezoekt Betty Lievendag het huis.

Geen arts kent de kwaal Boschofobie. Maar de Joodse Betty (1946) had het. Voor geen goud wilde zij de stad bezoeken die ze van kindsaf met dood en pijn associeerde. Den Bosch: te verdrietig De enige remedie tegen de fobie? Zeven keer diep ademen – het heilige getal in het Jodendom – en in haar Peugeotje stappen. De A2 op. Naar de stad met dat ene huis.

Een week geleden is ze van Amsterdam naar Den Bosch gereden. Bij aankomst in het wijkje Hinthamerpark – tegenover het stadion van FC Den Bosch – heeft Betty tien minuten in haar auto zitten wachten. Een beetje rondkijken, moed verzamelen. Toen is ze uitgestapt en op nummer 34 afgelopen: het huis dat in 1942 deportaties zag. Zij herkende het op slag. Van Google Street View. Thuis in Amsterdam-Zuid heeft Betty de Bossche buurt van tevoren bekeken. Vrolijke straten met bloemennamen, altijd lente: rook ze nu jasmijn en seringen?

Lechaim

Ze is het tuinpad van nummer 34 opgelopen. Bij de voordeur heeft ze de *bracha* gezegd, een Joodse zegenspreuk. Toen heeft ze aangebeld. De huidige bewoners Ted en Nicolette hebben gastvrij opengedaan. Nu zit Betty aan de huiskamertafel. Met koffie. „Lechaim”, zegt ze en tilt haar kopje op. Die Hebreeuwse wens betekent ‘Op het leven!’ Haar kleine neefje Max Lievendag lacht. Vanaf de ingelijste foto op tafel. Twee jaar oud. Sterfdatum: 26 februari 1943. Te Auschwitz.

Op tafel ligt de getekende stamboom van de Lievendags. Als je erin klimt, grijp je regelmatig mis. Er zijn takken weg. Oorlog is een zaag. Dat lot trof ook Izak Lievendag en Sophia Zeehandelaar, de ouders van kleine Max. „Het begon zo vrolijk. Toen ze elkaar leerden kennen, was het a match made in heaven”, glundert Betty over de twee. Als de oorlog begint is hij 39, zij 27. Zielsverliefd komen ze op de Boterweg te wonen. Izak verdient de kost met handel in textiel. Bovenal houdt hij van Sophia. De bezegeling: een kind. Op de dag van de bevalling ijsbeert Izak in de gangen van het Bossche ziekenhuis. Hij moet enkele uren wachten. Dan spreekt de vroedvrouw wat alleen zij kan zeggen: verlossende woorden. Max is geboren. „Ben ik vader of moeder?!” zal de dolgelukkige Izak volgens de familie-anekdote hakkelen.

Mauthausen

Hij is vader. Maar ook Jood. In juli 1942 arresteren twee Bossche agenten hem thuis. Aanvankelijk belandt Izak op het politiebureau in de Orthenstraat. Later zal hij naar

het nabijgelegen dorp Haaren worden overgebracht, waar de Sicherheitsdienst (SD) een eigen gevangenis heeft. Op 16 november 1942 sterft hij in de gaskamer van Mauthausen.

Dat weet Sophia niet. Enkele weken eerder is zij op de Boterweg gearresteerd. Het overlijdensbericht van haar man Izak ontvangt ze op 14 december 1942, in een barak van Kamp Westerbork. Volgens het KNMI regende het die maandag 3,3 uur lang. Dat is waarschijnlijk exclusief de tranen van Sophia. Op 23 februari 1943 vertrekt de trein met moeder en kind uit het Drentse doorgangskamp. Oostwaarts, waar de zon opkomt. Zelfs in Auschwitz.

Tijdens de oorlog kent het huis aan de Boterweg nog een vierde bewoner, weet Betty. Dat is de 56-jarige oma van Max. Haar naam: Dina Zeehandelaar-Noach. Wie zo heet, kan vast huizenhoge golven aan. Maar niet in 1943: het is een dubbele Joodse naam. Met Dina loopt het slecht af. In de dodenlijsten van Sobibor is ze een regel inkt. Sterfdag: 21 mei 1943.

IJsje

„Drie jaar later kwam ik op de wereld”, zegt Betty. Haar wieg stond in Twente. Vlotjes ging de babytijd niet. Alle eten spuugde ze uit. De oorzaak? Haar moeder was de verschrikking van de oorlog amper te boven. „Dat proeft een zuigeling”, zegt Betty laconiek. „Angst vergiftigt moedermelk.” Zo groeide ze in haar kinderjaren op tussen verhalen over goed, kwaad, lege plekken in de stamboom en de roof van Joodse boedels. Soms kwam de oorlog haar ouders van pas. Als Betty in het park naar de ijscoman wilde, logen haar ouders dat die meneer NSB’er was geweest. Tsja, elk naoorlogs dubbeltje telde.

Betty’s ogen zijn zo zout als de Dode Zee. Af en toe prikken ze. Dat gebeurt vooral als ze over haar vader Bram Lievendag spreekt – de jongere broer van Izak uit Den Bosch. In de oorlogsjaren kon haar vader in Borne onderduiken. Om de tijd te doden, breidde hij wollen onderbroeken. Rechts, averechts – net het leven. In 1963 is hij overleden, verzucht Betty. Doodsoorzaak? Daar heeft ze geen handboek Cardiologie voor nodig: een gebroken hart. Zijn moeder Betje, naar wie Betty is vernoemd, en vier van zijn zes broers en zussen stierven in een vernietigingskamp.

Perronnetje

Nog altijd is de oorlog niet klaar in haar. Zo vroeg haar dochter Michal zomer 1985 – na lange bezoeken aan oorlogskerkhoven in Margraten en Bastogne – of de echte vakantie nou als-je-blijft een keer mocht beginnen. In 2001 bezocht Betty de kampen Majdanek, Auschwitz-Birkenau en Sobibor in Polen. Leerzaam, confronterend. Vooral dat kale perronnetje in Sobibor, waar niets wil groeien – nog geen mos om herinneringen te verzachten. Al die jaren bleef Betty Den Bosch mijden, de stad van Izak, Sophie, Max en Dina. Totdat ze begin dit jaar een verrassend telefoontje kreeg: bewoners van het Hinthamerpark gaan op de Boterweg struikelstenen leggen. Ter nagedachtenis aan de vier bewoners van nummer 34 en het Joodse gezin Zilverberg van nummer 28: Simon, Lena en de 2-jarige Hansje. Ook zij werden afgevoerd, vermoord. Het initiatief van de buurtbewoners ontroert Betty diep. Morgen is ze bij de onthulling.

Galgenhumor

In de serre van Boterweg 34 staat een piano. Met opengeslagen muziekboek. Het nummer: 'Riding On A Railroad' van James Taylor. Maar zo'n spoorwegliedje kan haar niet tot zang verleiden. „In 2008 heb ik voor het eerst Duitsland bezocht. Met de trein naar Berlijn. Toch niet zo'n gelukkige combinatie, Jood en trein in dat land.”

Ze heeft de galgenhumor waarmee Joden zich op de been houden. Onderkoelde zelfspot, scherp. Een optimist is Betty niet. Of er nog een wereldoorlog komt? Driemaal is scheepsrecht, vermoedt ze. Want waar angst groeit, gedijt haat. Zo vindt ze de Haagse cafévraag van Wilders – meer of minder Marokkanen? – ronduit onthutsend. Toen Joden, morgen Marokkanen. Who's next?

Vorbij

Afscheid. Betty staat op, kijkt rond. „Het lijkt wel 'Spoorloos', lacht ze. Op de huiskamertafel staat Max. Ze pakt het fotolijstje. „Hij mag ook hier blijven, hoor”, glimlacht gastvrouw Nicolette. „Paar dagen logeren.” In de serre staat kinderspeelgoed. Betty aarzelt. Maar dan pakt ze Max. Hij gaat liefdevol in de tas. Onderduiken, in Amsterdam. Tot de oorlog voorbij is.